

ԱՆՏԻՈՔԻ ԱՌՈՒՄԸ ԼԵՎՈՆԻ ԱՐՔԱՅԻ ԿՈՂՄԻՑ (1216 թ.). ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՐՔԱՅԻՆՆԵՐԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐ-ՂԵՎՈՆԴՅԱՆ

Լևոն Ա թագավորը շուրջ մեկուկես տասնամյակ համառ պայքար մղեց իր եղբոր թոռան՝ Ռայմոնդ-Ռուբենի օրինական իրավունքները պաշտպանելու և նրան Անտիոքի գահին բազմեցնելու համար։ Բազմաթիվ փորձերից հետո, ի վերջո, 1216 թվականին նրան հաջողվեց գրավել Անտիոքը։ Հաշվի առնելով նախորդ տարիների փորձը, Հայոց թագավորը այս անգամ փորձեց թույլ չտալ, որ Կիլիկիայի դեմ ձևավորվի հարևան պետությունների դաշինք։ Այդ նպատակով նա դիվանագիտական մեծ ջանքեր գործադրեց, որի արդյունքում Հալեպի Այյուբյան սուլթանությունը ձեռնպահ մնաց Կիլիկյան Հայաստանի վրա միացյալ հարձակում գործելու Իկոնիայի սուլթանության առաջարկից։

Հայոց թագավորության դիվանագիտական քայլերն արտահայտվեցին Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ադիլին և նրա եղբորորդի Հալեպի Այյուբյան սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին Լևոն թագավորի ուղարկած նամակներով, որոնց մասին բացառիկ տեղեկություններ են հաղորդում XIII դարի արաբ պատմիչներ Քամալ ալ-Դին Իբն ալ-Ադիմը և Իբն Վասիլը։

Բանալի բառեր – Լևոն Ա, Ռայմոնդ-Ռուբեն, Կիլիկիա, Անտիոք, Այյուբյան սուլթանություն, Հալեպ, Եգիպտոս, ալ-Մալիք ալ-Ադիլ, ալ-Մալիք ալ-Ջահիր, Քամալ ալ-Դին Իբն ալ-Ադիմ, Իբն Վասիլ։

Չնայած Իկոնիայի սելջուկյան և Հալեպի Այյուբյան սուլթանությունների միջամտությամբ 1208 թ. կնքված հայ-անտիոքյան պայմանագրին՝ Լևոն Ա արքան չհրաժարվեց Անտիոքին տիրելու և իշխանապետության գահաժառանգման խնդիրը¹ հօգուտ իր զարմիկ Ռայմոնդ-Ռուբենի լուծելու նպատակից։ Հաջորդ տարում արդեն՝ 1209 թ., արու գավալ չունեցող հայոց արքան Ռայմոնդ-Ռուբենին հռչակեց իր գահաժառանգ։ Այդպես նա փորձում էր մեկ պետության մեջ միավորել Կիլիկիան և Անտիոքը, բայց նախքան կրկին կանցներ վճռական գործողությունների Անտիոքում իշխանությունը զավթած Բոհեմունդ IV-ի դեմ, պիտի իրեն ապահովագրեր իր վտանգավոր մուսուլմանական հարևանների հակազդեցությունից՝ թուլացնելով նրանց դիրքերը։ Օրինակ, երբ 1211 թ. մահացավ Իկոնիայի սուլթան Քեյ Խոսրովը, Լևոն Մեծագործը շտապեց միջամտել նրա երկու որդիների միջև ծագած գահակալական պայքարին՝

¹ **Տեր-Պետրոսյան Լ.**, Խաչակիրները և հայերը, հ. Բ, Երևան, 2007, էջ 211-235, ինչպես նաև **Burgdorf J.**, The Antiochene War of Succession // The Crusader World, ed. by Adrian J. Boas, Routledge, 2016, pp. 196-211.

աջակցելով գահը ժառանգած Իզզ ալ-Դին Քեյ Քաուս I-ի (կառ. 1211-1219 թթ.) դեմ խռովություն բարձրացրած եղբորը՝ Ալա ալ-Դինին: Ալա ալ-Դինը փորձելով խել իշխանությունը, օգնության կանչեց Լևոն Ա-ին՝ խոստանալով նրան հանձնել Կեսարիա քաղաքը: Լևոնն իր զորքով մոտեցավ Կեսարիային, բայց օրինական սուլթանն, ի վերջո, նրան համոզեց հետ քաշել զորքերն ու չմիջամտել գահակալական ներքին պայքարին: Հայկական զորքերը հետ քաշելու որոշման մեջ իր դերն ունեցավ նաև Զազիրայի տեր Այյուբյան ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը, որը ևս միջնորդեց հօգուտ Քեյ Քաուսի²:

Այս ընթացքում Անտիոքում շարունակվում էր ներքին քաղաքական պայքարը: Բոհեմունդ IV-ը փորձում էր ամեն կերպ ազատվել իր հակառակորդներից: Նա 1208 թ. բանտարկեց իր գլխավոր հակառակորդներից մեկին՝ Անտիոքի լատին պատրիարք Պետրոս Անգուլեմացուն, ինչի հետևանքով Հռոմի հետ նրա հարաբերությունները սրվեցին: Բայց Բոհեմունդին այդպես էլ չհաջողվեց ազատվել իրեն ընդդիմացող ուժերից, որոնք շարունակում էին աջակցել Ռայմոնդ-Ռուբենին, և Հայոց թագավորը հաջողությամբ օգտվեց այս հանգամանքից³:

1216 թ. գրված մի Մաշտոցի **հիշատակագիրը** վկայում է. «...Յամս յորում տերամբ յաղթող թագաւորն Հայոց Լեւոն էառ զԱնտիոք՝ զմեծ մայրաքաղաքն Ասորոց»⁴: Քաղաքի գրավման ամենահանգամանալից նկարագրությունը հայ հեղինակներից տվել է **Սմբատ Սպարապետը**: 1216 թ. փետրվարի 14-ին Լևոն Մեծագործը նրա դիպուկ բնորոշմամբ՝ «*արուեստիւ և իմաստութեամբ*»⁵, գրավեց Անտիոքը և այս անգամ արդեն ավելի երկար ժամանակով գահին նստեցրեց Ռայմոնդ-Ռուբենին: Սմբատը շարունակում է, որ Լևոն Ա-ն Անտիոքի իշխաններից ոմանց (այդ թվում և սենեշալ Ամորիին) մեծ պարգևներ խոստանալով իր կողմը գրավեց: Վերջիններս գիշերով բացեցին քաղաքի

² Cahen Cl., La Turquie pré-ottomane (Varia Turcica VII), Institut Français d'Études Anatoliennes, Istanbul, 1988, p. 69; Բոզոյան Ա. (խմբ.), **Շուքրուդ Ռ., Տեր-Ղևոնդյան Վ., Դանիելյան Գ.**, Կիլիկյան Հայաստանը սահմանակից պետական միավորների ընկալումներում (պատմաբանասիրական ակնարկներ), Երևան, 2016, էջ 94-95:

³ Cahen Cl., La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche, Geuthner, Paris, 1940, p. 611-613; Moutafian Cl., L'Arménie du Levant (XIe-XIVe siècle), Tome 1, Paris, Les Belles Lettres, 2012, p. 107-108:

⁴ Տե՛ս **Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ**. ԺԳ դար, աշխատասիրությամբ Ա. Ս. Մաթևոսյանի, Երևան, 1984, էջ 96 և հմմտ. նույն տեղում, էջ 103:

⁵ **Սմբատ Սպարապետ**, Տարեգիրք, աշխատասիրութեամբ Հ. Սերովբէ Ազըլեանի, Ս. Ղազար, Վենետիկ, 1956, էջ 219:

դարպասները, և հայոց զորքը մտավ քաղաք: Ֆրանկների մեծ մասն ամրացավ Անտիոքի միջնաբերդում, բայց շուտով ստիպված հանձնվեց: Անտիոքի պատրիարքը, քաղաքի մեծամեծերի ուղեկցությամբ, Լևոն թագավորի գլխավորությամբ Ռայմոնդ-Ռուբենին (1216-1219 թթ.) բազմեցրեց իշխանական գահին⁶:

Հեթում Կողիկոսցին, Անտիոքի դարպասները հայկական զորքի առջև բացած Ամորի սենեշալի և մյուս ֆրանկ իշխանավորների դասալքությունը նկատի ունենալով, գրում է. «Թագատուն Հայոց Լեոն էառ *դատվ* ի գիշերի գքաղաքն Անտիոք եւ կացոյց անդ բրինձ զՌոբէն, թոռն եղբար իւրոյ»⁷:

Այժմ դառնանք Անտիոքի գրավման մասին վկայող արաբ հեղինակներին: Արաբագիր **Սիբու Իբն ալ-Ջաուզի** պատմիչը, որին Ջազիրայի տեր Այյուբյան ալ-Մալիք ալ-Աշրաֆը որպես դեսպան 1216 թ. ուղարկել էր Հալեպ՝ իր եղբայր սուլթան ալ-Մալիք ալ-Զահիրի մոտ, վկայում է, որ վերջինիս Անտիոքի գրավման մասին հայտնել է հենց ինքը. «Այդ թվականի (իմա՝ հիջրայի 612 թ.) Շավալ ամսի 24-ին՝ կիրակի օրը (1216 թ. փետրվարի 14), Լավինը խլել է Անտիոքը ֆրանկներից»⁸:

Սիբուը Լևոնի այս քայլի դրդապատճառների մասին լռում է: Սրան հակառակ՝ Անտիոքի գահաժառանգության խնդրի էության մասին բավական լավատեղյակ է **Իզզ ալ-Դին իբն Շադդադը**, չնայած որ նա Լևոնի ձեռնարկումը սխալմամբ թվագրում է 1215 թ. վերջերով. «[Հիջրայի] 612 թ. Շաաբան (sic) ամսի 23-ին՝ երկուշաբթի օրը (1215 թ. դեկտեմբերի 17), *Իբն Լավունը*⁹ հարձակվեց Անտիոքի վրա, գրավեց այն և հանձնեց իր քեռորդուն (sic)¹⁰: Սրա պատճառն այն էր, որ այդ ժամանակ իշխողի հայրը՝ պրինց Ռայմոնդ Ավագը,

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ **Մաթևոսյան Կ.**, Հեթում պատմիչ Կողիկոսցին և նրա «Ժամանակագրությունը», Երևան, 2011, էջ 50, ինչպես նաև **Մանր ժամանակագրություններ. XIII-XVIII դդ.**, հտ. 1, կազմեց՝ Վ. Ա. Հակոբյան, Երևան, 1951, հտ. 1, էջ 79, 94 և նույնի՝ հտ. 2, 1956, էջ 63: Իսկ Սամվել Անեցու շարունակողներից մեկն Անտիոքի առումը թյուրիմացաբար դրել է 1218 թ. տակ: Տե՛ս **Սամուել Անեցի եւ Շարունակողներ**, ժամանակագրութիւն, աշխատասիրությամբ Կարեն Մաթևոսյանի, Երևան, 2014, էջ 239 և հմմտ. նույն տեղում, էջ 238 (դրված է ճիշտ թվականի տակ):

⁸ **Sibt ibn al-Gawzi**, *Mirāt al-zamān fi tāriḫ al-aʿyān*, հտ. VIII, (ed. with introduction by J. R. Jewett, The University of Chicago Press, Chicago, 1907), էջ 374:

⁹ Նկատի է առնված Լևոն Ա թագավորը:

¹⁰ Խոսքն Ալիսի (Ալիծի) մասին է, ով ոչ թե Լևոնի քույրն էր, այլ զարմուհին՝ նրա եղբայր Ռուբենի դուստրը:

երկու որդի ուներ: Նրանցից մեկը հիշյալ Բայմունդն էր (Բոհեմունդ IV), որ իշխում էր այնտեղ, իսկ մյուսի անունը Ռայմունդ էր: Հոր հավանությունը [հենց] նրա կողմն էր, ուստի և նշանել էր նրան Իբն Լավունի դստեր հետ, և [ապա] ամուսնացրել նրա հետ: [Հետո] թագավորությունը նրան էր կտակել և իր ժողովրդին ճանաչել տվել նրան: Բայց այնպես էր պատահել, որ Ռայմունդը կատաղությամբ հիվանդանալով մահացել էր դեռ իր հոր կենդանության օրոք: Նա Իբն Լավունի քրոջից (sic) մի որդի էր ունեցել, որի անունը Ռուբին (Ռուբեն) էր: Իբն Լավունը դիմեց դեպի Անտիոք՝ իր հետ տանելով իր քրոջն (sic) ու նրա որդուն»¹¹: Իզզ ալ-Դին իբն Շադդադը բացատրում է նաև, որ Բոհեմունդը սպանել էր Անտիոքի պատրիարքին, քանի որ վերջինս բացեիբաց աջակցում էր Լևոնին և կողմ էր, որ գահը ժառանգի Ռուբեն-Ռայմունդը: Նա շարունակում է. «Իբն Լավունը ստացել էր Անտիոքի պատրիարքի (բնագրում՝ biṭrīq Anṭākya) նամակն այն մասին, որ *թագավորությունը* պատկանում էր նրա քեռորդուն: Այս նամակը նա նրան (Բոհեմունդին) էր ուղարկել, և երբ Բոհեմունդը ստացել էր այն և ծանոթացել բովանդակությանը, ասել էր՝ սա իմ թագավորությունն է, և այն իմ ձեռքում է: Ապա պատրիարքին միջնաբերդ էր բարձրացրել և խեղդել»¹²:

Անտիոքի գահաժառանգության խնդիրն էլ ավելի ճիշտ է ընկալել Իբն Շադդադի ժամանակակից ասորի պատմիչ **Բար Հեբրեոսը**. «Այդ ժամանակ, գրում է նա, - երբ պրինց Բայմունդը (Բոհեմունդ III) մահացավ, մի որդի թողեց Ռուֆին (Ռուբեն) անունով, որին նրա համար ծնել էր Հայոց *արքա* Ռուֆինի (Ռուբեն Գ) դուստրը: Եվ չնայած թագավորությունը իրավապես նրան էր պատկանում, նրա հորեղբայրը համարձակվեց ընդդիմանալ և հափշտակել այն իր համար: Այս բանից հետո Լևոնը՝ Հայոց արքան, հիմք ընդունելով, որ Ռուֆին Ֆրանկն իր եղբոր դստեր որդին էր, զայրացավ և Անտիոք եկավ՝ ստիպելով Անտիոքի ժողովրդին հավատարմության երդում տալ նրան»¹³:

Լևոնը բարեհաճ վերաբերմունքի արժանացրեց քաղաքի բնակչությանը, ինչը նրա հաջողության գրավականներից էր: Այս առումով հետաքրքրական է մեկ այլ արաբ պատմիչ **Իբն Վասիլի** հետևյալ վկայությունը. «Այս (իմա՝ հիջրայի 612 թ.) տարվա Շավալ ամսին (1216 թ. հունվար/փետրվար) Հայոց

¹¹ St'ū 'Izz al-Dīn Ibn Šaddād, Al-A'lāq al-ḡaṭīra fi ḡikr umarā' al-Šām wa-l-Ğazīra, hun. 1.2, խմբ. Yaḥyā Zakarāyā 'Abbāra, Dimašq, 1991, էջ 407:

¹² Նույն տեղում:

¹³ The Chronography of **Bar Hebraeus Gregory Abu-l-Faraj**, translated by Ernest A. Wallis Budge, Amsterdam, 1976, էջ 370:

արքան՝ «Իբն Լևոնը», տիրացավ Անտիոքին և լավ վարվեց տեղի բնակչության հետ և արդարություն գործադրեց: Նրա (Անտիոքի) տեր Բրինսը¹⁴ բռնակալ մարդ էր, և Իբն Լևոնի դիրքը բարձրացավ Անտիոքի ժողովրդի մոտ»¹⁵:

Անտիոքի գրավումը Լևոն Մեծագործի ռազմաքաղաքական խոշորագույն ձեռքբերումն էր: Սա նաև դիվանագիտական խոշոր հաղթանակ էր: Առաջին հերթին ճիշտ էր ընտրված Անտիոքի նվաճման պահը: Սկսվել էր Խաչակրաց հինգերորդ արշավանքը (1213-1221 թթ.)¹⁶, որն անկախ իր ուժգնությունից ու արդյունավետությունից, Այյուբյաններին ստիպեց իրենց ուժերը կենտրոնացնել այդ ճակատում: Հետևաբար, հույս կար, որ Հալեպը չէր կարող ամեն առիթով օգնության հասնել Բոհեմունդ IV-ին: Այնուամենայնիվ, Լևոնն էլ ավելի մեծ զգուշավորություն ցուցաբերեց և Անտիոքին տիրելուց հետո այնտեղ եղած մուսուլման գերիներին անմիջապես ուղարկեց Հալեպ՝ կանխելով ալ-Մալիք ալ-Ջահիրի հավանական միջամտությունը. «... և նա (Լևոնը) ազատ արձակեց մի խումբ մահմեդական գերիների, որոնք գտնվում էին Անտիոքում և նրանց տեղափոխեց [Հալեպ], և հաշտություն եղավ իր և ալ-Մալիք ալ-Ջահիրի միջև»¹⁷: **Իզզ ալ-Դին Իբն Շադդադը**, որը նույնպես պատմում է Անտիոքի գրավման հանգամանքների մասին, գրում է. «Երբ Իբն Լավունը տիրեց միջնաբերդին, իսկ Բայմունդը (իմա՝ Բոհեմունդը) վերադարձավ Տրիպոլի, Իբն Լավունը գրեց ալ-Մալիք ալ-Ջահիր Աբու ալ-Ֆաթի Բայբարսին՝ տեղեկացնելով, որ ինքը նրա ծառայության տակ է և [երբեք] չի հակառակվի նրա կարգադրությանը և կարծիքին, և որ ինքն Անտիոքը գրավել է [հենց] նրա անունից ու ազատ արձակել այնտեղ եղած մուսուլման գերիներին և ուղարկել Հալեպ»¹⁸: Լևոնի այս քայլը, ինչպես նաև նրա և Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթանի հետ նրա վաղեմի գործակցությունը զսպեցին Հալեպի սուլթանին՝ կան-

¹⁴ Նկատի է առնված Բոհեմունդ IV Միականին:

¹⁵ Տե՛ս **Ibn Wāṣil**, Mufarrig al-kurūb fi aḥbār banī Ayyūb, hun. III, խմբ. Ġamāl al-Dīn al-Ṣayyāl, al-Qāhira, 1957, էջ 233:

¹⁶ 5-րդ խաչակրության մասին մանրամասն տե՛ս **S. Runciman**, A history of the Crusades: Vol. III (The Kingdom of Acre and the Later Crusades), Cambridge University Press, Cambridge, 1951, pp. 132-170; **Thomas C. Van Cleve**, The Fifth Crusade // A History of the Crusades, vol. II: The Later Crusades 1189-1311, gen. ed. K. M. Setton, The University of Wisconsin Press, 1969, 377-428:

¹⁷ **Ibn Wāṣil**, Mufarrig al-kurūb, hun. III, էջ 233: Տե՛ս նաև **Cahen Cl.**, La Syrie du Nord, էջ 621:

¹⁸ **Izz al-Dīn Ibn Šaddād**, al-Aʿlāq al-ḥaṭīra, ց. 1.2, էջ 408-409:

խելով վերջինիս միջամտությունը: Դեպքերի հետագա ընթացքն ապացուցում է սա:

Անտիոքին տիրելուց հետո Լևոն Մեծագործը վերականգնեց հարաբերությունները նաև լատին եկեղեցու հետ՝ վերահաստատելով Տարսնի ու Մամեստիայի կաթոլիկ եպիսկոպոսական աթոռները և Բաղրասը, այնուամենայնիվ, վերադարձնելով Տաճարականներին¹⁹: **Իբն Վասիլը** այս առիթով գրում է. «Իբն Լավունը Բաղրասը հանձնեց Տաճարականներին (բնագրում՝ *Dāwiyya*), իր քրոջ որդուն տեղապահ նշանակեց Անտիոքում և վերադարձավ իր երկիր՝ վախենալով Իզզ ալ-Դին Քայկաուսից»²⁰: Սա Կիլիկյան Հայաստանի վարած ճկուն դիվանագիտության բարձրակետն էր:

Անտիոքի գրավմանն ու Բոհեմունդ IV-ի կոչին, ինչպես արաբ պատմիչներն են վկայում, առաջինն արձագանքեց Իկոնիայի սուլթան Քեյ Քաուսը: **Իբն Վասիլը** հիշրայի 612 թ. տակ գրում է Ռումի սելջուկների կողմից Կիլիկյան Հայաստանի Լուլուա բերդի գրավման մասին: Ամենայն հավանականությամբ, հենց այս լուրն է ստիպել Լևոնին թողնել Անտիոքն ու հապշտապ վերադառնալ Կիլիկիա: Ռումի սուլթանը շարունակել է հայոց երկրի ասպատակությունը՝ տիրանալով մի քանի այլ բերդերի նույնպես: Ըստ **Սամվել Անեցու** շարունակողներից մեկի՝ «եկն բազմօք զօրօք ի վերայ թագաւորին Լեւոնի եւ պաշարեաց զբերդն զԿապան, եւ թագաւորն Լեւոն զօրօք իւրովք մարտեաւ ընդ նմա եւ զառաջինն յաղթեաց, բայց յետոյ զօրքն անմտութեամբ պարտեցան ի սուլտանէն»²¹:

1216 թ. Տարսնում գրված մի Ավետարանի **հիշատակարանից** էլ պարզ է դառնում, որ հայկական ուժերը Կապան բերդամրոցի մոտ տեղի ունեցած կռվում չեն կարողացել լուրջ դիմադրություն կազմակերպել, և անգամ իշխաններ են գերի ընկել սելջուկներին և նրանց հետ նաև Կոստանդին գունդստաբլը. «Իսկ յանուրէն զաւրացն գունդ հասեալ, ասպատակեալ աւերելն զսահմանսն՝ ուր եւ կարէին: Իսկ քրիստոսասէր թագաւորն մեր առաքեալ զքեռորդին իւր զԿոստանդին գունդստապլ զաւրաք սակաւութ ընդդէմ, առ ի չթողացուցանել զաւերումն սահմանաց մերոց,- գրում է նա, ապա այսպես եզրափակում,-... եւ զբազումս ձեռքակալ արարեալ տարան ի գերութին յաշխարհն իւրեանց. կալան զԿոստանդին գունդստապլ եւ զերկու իշխանսն

¹⁹ Տե՛ս **Ibn Wāṣil**, Mufarriğ al-kurūb, հտ. III, էջ 233:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ **Սամուել Անեցի եւ Շարունակողներ**, Ժամանակագրություն, էջ 238:

ընդ նմին՝ զԿեռսակ (կիռ Սահակ) եւ զմիւս Կոստանդին՝ զորդի Հեթմոյ սեւաստոսի»²²:

Անտիոքի գրավման լուրը, այդուհանդերձ, անելանելի դրության մեջ էր դրել Հալեպի սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին: Ըստ **Իբն Վասիլի**՝ հիջրայի 613 թ. Մուհարրամ ամսին (1216 թ. ապրիլ-մայիս) Քայքաուն է դիմում ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին, որ միասնաբար հարձակվեն ու ազատեն Անտիոքը Լևոն թագավորից: Ի պատասխան այս նախաձեռնության՝ ալ-Մալիք ալ-Ջահիրն առաջարկում է, որ Իկոնիայի սելջուկները Հայոց թագավորության վրա հարձակվեն Մարաշի կողմից, իսկ ինքը՝ Դարասակի, իսկ պրինցը թիրախի Անտիոքը՝ իր տրամադրության տակ ունենալով Դամասկոսի, Համայի և Հոմսի զորքերը²³:

Հալեպցի պատմիչ **Քամալ ալ-Դին Իբն ալ-Ադիմը** քիչ այլ կերպ է ներկայացնում դեպքերը: Ըստ նրա 1216 թ. նամակագրություն հաստատվեց սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ջահիրի և սուլթան Իզզ ալ-Դին Քեյ Քաուսի միջև: Պայմանավորվեցին, որ սուլթանը (ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը) անցնի նրա (Քեյ Քաուսի) գերակայության տակ և դաշնակցություն կնքի, որովհետև վախենում էր իր հորեղբորից: Քեյ Քաուսը համաձայնեց»²⁴: Պատմիչն ավելացնում է, որ Հալեպի սուլթանը, այնուամենայնիվ, զոջաց իր արածի համար և մի դեսպանություն էլ ուղարկեց Կահիրե՝ իր մտադրությունների վերաբերյալ ալ-Մալիք ալ-Ադիլի հավանությունը ստանալու համար: Այս անգամ նա այլևս ալ-Մալիք ալ-Ադիլի հետ մեծ հույսեր չէր կարող կապել, քանզի ինչպես շարունակում է **Իբն ալ-Ադիմը**. «Եվ նա (ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը) դեսպան ուղարկեց Եգիպտոս: Սուլթանը փոստածիեր պատրաստեց, որպեսզի թարմ լուրեր ստանա իր հորեղբորից (ալ-Մալիք ալ-Ադիլի), որպեսզի իր անելիքն իմանա, եթե նրա կողմից որևէ կասկածելի քայլ նկատի: Եվ ինքն էլ անձնապես դիմեց Քեյ Քաուսին, և այս բոլոր եղածի մեջ իր նպատակն էր բանակը պատրաստ վիճակի մեջ պահել և պատրաստ լինել Քեյ Քաուսին ընդառաջ գնալու և

²² **Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ**, ԺԳ դար, էջ 101; **Սամուէլ Անեցի եւ Շարունակողներ**, Ժամանակագրութիւն, էջ 238; **Սմբատ Սպարապետ**, Տարեգիրք, էջ 221-222: Լևոնը հիշյալ գերիներին գերությունից ազատել է միայն երեք տարի անց՝ որպես փրկագին Ռումի սուլթանությանը զիջելով Լուլուա և Լոզատ բերդերը: Տե՛ս նույն տեղում, էջ 222:

²³ **Ibn Wāṣil**, Mufarriḡ al-kurūb, hun. III, էջ 234:

²⁴ Տե՛ս **Kamāl al-Dīn Ibn al-Adīm**, Zubdat al-ḥalab fi tāriḥ Ḥalab (Histoire d'Alep par Kamāl al-Dīn Ibn al-Adīm, t. III, ed. Sami Dahan, Institut Français de Damas, 1968), էջ 168:

միանալու նրան՝ առաջին հերթին [հարձակվելու] համար «Իբն Լևոնի» երկրի վրա: «Իբն Լևոնը» տիրել էր Անտիոքին, և սուլթանն անելանելի կացության մեջ էր հայտնվել, քանզի սահմանակից էր նրան, բայց գիտեր որ [Լևոնն] իր հորեղբոր (ալ-Ադիլի) հովանու տակ էր»²⁵:

Ուշագրավ է **Իբն Վասիլի** տեղեկությունը, որը բացահայտում է ինչպես ալ-Ադիլի և ալ-Ջահիրի ներքին հակասությունները, այնպես էլ Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթանի խաղաղած դերը Հալեպն Իկոնիայի սուլթանությունից հեռու պահելու, հետևաբար, Կիլիկիայի վրա հարձակումը զսպելու գործում: Պատմիչը նշում է. «Ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը մարդ ուղարկեց ալ-Մալիք ալ-Ադիլի մոտ որպեսզի խորհրդակցի այդ հարցի»²⁶ մասին, բայց ալ-Ադիլը մերժեց նրա տեսակետը (զաղափարը) և հայտնեց, որ նրան (ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին) անգամ չի ցանկանում տեսնել: Եվ տեղյակ պահեց, թե այս հարցի մեջ ինչ չար գործեր (խարդավանքներ) կան: [Այս բանից հետո] ալ-Մալիք ալ-Ջահիրն ընկավ մեծ շփոթության մեջ. դրժե՞ր Իզզ ալ-Դինին տված խոստումը, թե՞ ընդդիմանար իր հորեղբայր ալ-Մալիք ալ-Ադիլին»²⁷:

1216 թ.-ին վերաբերող հաղորդումները ապացուցում են Լևոն Ա-ի և ալ-Մալիք ալ-Ադիլի միջև հաստատված նամակագրության և սերտ հարաբերությունների մասին: Արաբ պատմիչների տեղեկություններից կարելի է մակարեել, որ Լևոն Ա-ի և ալ-Ադիլի գործակցությունը 1208-1216 թթ. ու հավանաբար նաև հետագա տարիներին, եղել է տևական:

Թեև նամակների մանրամասն բովանդակությունը մեզ հայտնի չէ, սակայն ենթադրելի է, որ Լևոն Ա-ը նույնիսկ ձևականորեն ճանաչել է Եգիպտոսի սուլթանի գերագահությունը: Դա նրան ոչինչ չէր պարտավորեցնում՝ թեկուզ հաշվի առնելով ալ-Մալիք ալ-Ադիլի սուլթանության և Կիլիկիայի սահմանակից չլինելը: Լևոն Ա-ը քաջատեղյակ էր Այյուբյան տոհմի տարբեր ներկայացուցիչների միջև առկա ներքին հակասություններին և ձգտում էր, ալ-Ադիլի հետ գործակցելով, զսպել նրա եղբորորդուն, դրանով իսկ չեզոքացնելով հակակիլիկյան եռյակ դաշինքի հանգուցային անդամին:

Այս անգամ Հալեպի Այյուբյանները խուսափեցին հարձակվել հայկական ուժերի վրա, քանզի ոչ միայն չստացան Եգիպտոսի աջակցությունը, այլև կարող էին հարուցել գերագահ սուլթանի զայրույթը՝ նրա մտերիմ միապետի

²⁵ Նույն տեղում, էջ 168-169:

²⁶ Խոսքը Կիլիկյան Հայաստանի և Անտիոքի վրա Իկոնիայի՝ Տրիպոլիսի հետ համաձայնեցված հարձակման մասին է:

²⁷ St' u Ibn Wāṣil, Mufarriḡ al-kurūb, hun. III, էջ 234:

դեմ պատերազմ սկսելով: Հալեպի սուլթանության հնարավոր հարձակումը վերջնականապես կանխելու նպատակով Լևոն Ա-ը հանկարծակիի բերեց ալ-Ջահիրին՝ ալ-Ադիլից հետո նամակ ուղարկելով նաև նրան:

Նամակի համառոտ բովանդակությունն արաբ հեղինակներից հաղորդում է **Իբն Վասիլը**: Լևոն Ա-ն իր բարեկամությունը և նույնիսկ հավատարմությունն է հայտնում Այյուբյաններին՝ գրելով. «Ես սուլթանի *ծառան* եմ (բնագրում՝ *mamlūk*, իմա՝ «ստրուկ»), նրա պետության մի տնկին (բնագրում՝ *ḡaras dawlatihi*): Ես նրա մոտ եմ մտել ինչպես մի արաբ և խնդրում եմ փրկել ինձ այս անելանելի դրությունից (բնագրում՝ *al-warṭa*), և ես նրա ծառան կլինեմ, քանի դեռ ողջ եմ»²⁸: Հմուտ դիվանագիտություն բանեցնելով՝ Լևոնն ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին հիշեցնում է, որ երբ նա երկիցս իր բոլոր զորքերն ուղարկել էր Դամասկոսը գրավելու, ինքը կարող էր ազատորեն ներխուժել Հալեպի սուլթանություն և մեծ վնասներ պատճառել, բայց չի արել՝ գերադասելով ծառայություն մատուցել Այյուբյաններին: Լևոնը հաջորդիվ նշում է, որ իր ծառայություններն ավելին են, քան Բոհեմունդ IV-ինը, որի հետ ալ-Ջահիրը դաշնակցում է: Հայոց արքան իր պարտքն է համարում ավելացնել, որ Անտիոքում իր փոխարեն նշանակված Ռայմոնդ-Ռուբենին ևս թելադրել է հավատարիմ մնալ Այյուբյաններին: Ըստ պատմիչի՝ Լևոնը նամակի հետ նաև մի փառահեղ ընծա է մատուցել ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին, որով շահել է նրա վստահությունը²⁹:

Իբն Վասիլի այս հաղորդումն իր բնույթով բացառիկ է և էապես նպաստում է Կիլիկյան Հայաստանի և Այյուբյանների փոխհարաբերությունների լիարժեք քննությանը: Պատմիչը շարունակում է, որ այս ընթացքում Իկոնիայի սուլթանի դեսպաններ էին գալիս Հալեպ՝ համոզելու ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին, որ արազացի զորքերի դուրսբերումը Կիլիկյան Հայաստանի դեմ: Վերջինս, սակայն, հետ է ուղարկում սելջուկ դեսպաններին և հրաժարվում իր տված խոստումից³⁰: Այսպես, Կիլիկյան Հայաստանի գլխին կախված վտանգը մեծամասամբ չեզոքանում է, և Լևոնին մնում է պայքար մղել միայն Ռումի սելջուկների դեմ:

Իբն ալ-Ադիմի և Իբն Վասիլի վերոհիշյալ հաղորդումները փաստում են, որ 1208 թ. հետո էլ Լևոն Մեծագործը բարեկամական հարաբերություններ է պահպանել Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթանի հետ, քանի որ ութ տարի անց ևս

²⁸ Նույն տեղում, էջ 235: Տե՛ս նաև **A.-M. Eddé**, *La Principauté Ayyoubide d'Alep* (579/1183 – 658/1260), Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1999, p. 84.

²⁹ **Ibn Wāṣil**, *Mufarriḡ al-kurūb*, hun. III, էջ 235:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 236:

այդ կապն իր դերը խաղաց: Եթե նկատի ունենանք Մերձավոր Արևելքում ալ-Մալիք ալ-Ադիի քաղաքական կշիռը և այն, որ նա չէր կարող շահագրգռված լինել Կիլիկիա-Անտիոք միացյալ պետության ստեղծմամբ, վերոհիշյալ գործակցության հաստատման մեջ հիմնական դերը պետք է վերագրել Լևոն թագավորին՝ այն համարելով վերջինիս դիվանագիտական ուղեգծի կարևորագույն ձեռքբերումներից մեկը:

ВЗЯТИЕ АНТИОХИИ ЦАРЕМ ЛЕВОНОМ (1216 г.): СВИДЕТЕЛЬСТВА АРАБСКИХ ИСТОЧНИКОВ

ВААН ТЕР-ГЕВОНДЯН

Царь Левон I около пятнадцати лет последовательно защищал законные права своего внучатого племянника Раймонда-Рубена с целью возведения последнего на престол Антиохии. В 1216 г. попытки царя увенчались успехом, и он наконец завладел Антиохией. Учитывая опыт предыдущих лет, армянский царь на этот раз сделал все, чтобы не допустить создания коалиции соседних стран против Киликии. С этой целью он предпринял серьезные дипломатические шаги, в результате которых Аййюбидский султанат Алеппо воздержался от предложенного султаном Иконии совместного нападения на Киликийскую Армению.

Дипломатические действия армянского царства нашли отражение в письмах царя Левона, адресованных Аййюбидскому султану Египта ал-Малик ал-Адилу и его племяннику- Аййюбидскому султану Алеппо ал-Малик ал-Захир, сведения о которых передают исключительно арабские летописцы XIII века Камаль ал-Дин Ибн ал-Адим и Ибн Васил.

Ключевые слова - Левон I, Раймонд-Рубен, Киликия, Антиохия, Аййюбидский султанат, Алеппо, Египет, ал-Малик ал-Адил, ал-Малик ал-Захир, Камаль ал-Дин Ибн ал-Адим, Ибн Васил.

SEIZURE OF ANTIOCH BY KING LEVON (1216) ACORDING TO ARAB SOURCES

VAHAN TER-GHEVONDIAN

For about fifteen years, king Levon I struggled to defend the legitimate rights of his brother's grandson, Raymond-Ruben, in order to raise him to the Antioch's throne. After several attempts, he eventually took over Antioch in 1216. Taking into consideration last years' experience, this time the Armenian king tried not to let the neighboring countries to form a coalition against Cilicia. His substantial diplomatic efforts led to the abstention of the Ayyubid sultanate of Aleppo from the joint attack against Cilician Armenia, proposed by the sultanate of Iconium.

The letters sent by king Levon to Ayyubid sultan of Egypt al-Malik al-Adil and to his nephew, Ayyubid sultan of Aleppo al Malik al-Zahir evidence the great diplomatic steps undertaken by the Armenian kingdom. This correspondence is revealed only by the Arab chroniclers of XIII century Kamal al-Din Ibn al-Adim and Ibn Wasil.

Key words – Levon I, Raymond-Ruben, Cilicia, Antioch, Ayyubid sultanate, Aleppo, Egypt, al-Malik al-Adil, al-Malik al-Zahir, Kamal al-Din Ibn al-Adim, Ibn Wasil.